

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Кердивара Валентина Віталійовича на тему «Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

1. Актуальність теми виконаної роботи.

Феномен вимушеного переселення в усьому світі отримав чітко виражені етносоціальні та етнополітичні детермінанти. Вимушена міграція входить в число важких життєвих ситуацій, які справедливо можна віднести до числа екстремальних, коли перед особистістю ставиться проблема розв'язання надскладних життєвих обставин, що ототожнюються з проблемами виживання. Одними з гострих проблем, з яким зіштовхуються переселенці є психологічні. Зокрема, у внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які виїхали зі сходу України внаслідок збройного конфлікту, виявляються криза ідентичності, зниження толерантності, самооцінки, впевненості в собі, спотворене сприйняття оточуючих людей, різноманітні емоційно-поведінкові реакції від байдужості, втрати інтересу до життя і загальмованості, до дратівливості, агресивності, спалахів гніву, депресії тощо. За даними різних соціологічних досліджень від 25 до 50 відсотків переселенців, в перші роки міграції, потребують психологічної допомоги.

Зазначене обумовлює необхідність подальшого дослідження різних психологічних аспектів особистості і поведінки внутрішньо переміщених осіб, які опинилися в кризових життєвих ситуаціях, розробку ефективних шляхів надання їм психологічної підтримки. Тому дисертаційне дослідження Кердивара Валентина Віталійовича є надзвичайно актуальним, оскільки спрямоване на вирішення сучасного науково-практичного завдання щодо встановлення

психологічних особливостей прояву синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту на сході України. Слід зазначити, що проблема вивчення особливостей синдрому жертви та його впливу на життєдіяльність внутрішньо переміщених осіб, взагалі маловивчена у сучасній науці, в цьому контексті дослідження В.В. Кердивара є інноваційним і відображає багаторівневі зв'язки з різними науковими галузями.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

У результаті дослідження автором теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості поведінки та особистості внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту, вивчено у них специфічність прояву синдрому жертви. Доведено, що синдром жертви виникає не у всіх внутрішньо переміщених осіб, наявність цього синдрому обумовлюється індивідуально психологічними особливостями людини та зовнішніми факторами впливу. Розроблено та апробовано батарею психодіагностичних методик, що дозволяє вивчати синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Позитивної оцінки заслуговує авторський аналіз та узагальнення основних соціально-психологічних детермінант виникнення синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб, які складаються із зовнішніх (екзистенційна загроза; невирішеність фізіологічних потреб; неможливість вирішення потреби в безпеці) та внутрішніх (виключно соціально обумовлені властивості особистості; індивідуально набутий досвід; індивідуальні особливості окремих психічних процесів; біологічно обумовлені властивості особистості). Дисертантом також удосконалено шляхи та методи виявлення серед постраждалих від надзвичайної ситуації воєнного характеру тих, хто потребує психологічної допомоги та зроблено авторський внесок у формування концепції синдрому жертви внутрішньо переміщеної особи, що відображає істотні зміни і трансформації в адаптації до нових умов життя у переселенців.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У своїй роботі В.В. Кердивар визначив адекватні змісту загальну мету, об'єкт, предмет, наукову новизну й інші методологічні та прогностичні складові наукового дослідження. Ґрунтовність виконаного дослідження забезпечується глибоким науковим аналізом основних тверджень і положень роботи, списком використаних й опрацьованих джерел (129 найменувань, з них 12 іноземними мовами), застосуванням широкого спектру теоретичних, емпіричних та математичних методів, методично й організаційно виважених дослідницьких процедур. Це дало змогу дисертанту запропонувати нове вирішення наукового завдання щодо визначення психологічних особливостей прояву синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб.

Важливим є також те, що результати дослідження дістали апробацію на численних науково-практичних конференціях, відображені у 13 публікаціях, серед яких наукові статті опубліковані як у наукометричних виданнях України, так і за кордоном.

5. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

Позитивної оцінки заслуговують підтвержені емпірично отримані дані й зроблені на їх основі висновки. Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами Державної служби України з надзвичайних ситуацій та працівниками соціальних служб Міністерства соціальної політики України під час роботи з вимушено переміщеними особами із зони воєнного конфлікту щодо мінімізації негативних психологічних наслідків впливу надзвичайної ситуації воєнного характеру на людину. Також заслуговують уваги розроблені автором навчальні курси в межах методичного забезпечення навчально-виховного процесу в навчальних закладах ДСНС України.

6. Оцінка змісту дисертації та її завершеність загалом.

Дисертація складається з анотації, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. У роботі чітко представлений науковий апарат дослідження, визначено завдання, забезпечено відповідність завдань та висновків, які логічно вибудовуються зі змісту основної частини дисертації.

У **першому розділі** «Психологічний аналіз детермінант виникнення синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб» розкрито основні положення загальної методології дослідження, представлено результати аналізу концептів «синдром жертви», «внутрішньо переміщена особа», наведено психологічний аналіз нормативно-правових актів, які визначають соціально-психологічний захист внутрішньо переміщених осіб.

Глибокий аналіз існуючих підходів до проблеми синдрому жертви довели багатозначність і семантичну невизначеність терміну «синдром жертви» у психології, що є наслідком його використання в різних контекстах. Визначено віктимологічне поняття «жертви» - як особи, якій індивідуально або колективно було завдано прямої або непрямой матеріальної, моральної чи іншої шкоди суспільно небезпечним діями. Наведено характеристику різноманітних класифікацій жертв, проаналізовано психологічні характеристики особистості потерпілого, а також особливості віктимізації, як процесу перетворення особи на жертву особливих подій. Визначено, що під синдромом жертви у внутрішньо переміщених осіб можна розуміти наявність у людини одночасно декількох індивідуально-психологічних особливостей, серед яких: підвищена агресивність, яка спрямована на оточуючих і, в першу чергу, на державні структури; негативне ставлення до всього, що відбувається з цією людиною; наявність у людини набутої безпорадності.

Констатовано, що протягом п'яти років безперервної внутрішньої вимушеної міграції в Україні більшість проблем, пов'язаних із підтримкою переселенців та задоволенням їх життєвих потреб, залишаються досі

невирішеними. Проте, держава має гарантувати дотримання усіх конституційних прав та свобод ВПО і забезпечити необхідні умови для їх реалізації на місцях.

У **другому розділі** «Організація роботи, характеристика груп та методів дослідження» розкрито сутнісні ознаки загальної методики дослідження психологічних особливостей синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту; обґрунтовано психологічну характеристику особистості внутрішньо переміщених осіб.

Науково-дослідна робота за темою дисертації проводилася на базі центрів надання адміністративних послуг міста Харкова та пожежно-рятувальних підрозділів ГУ ДСНС України в Харківській, Донецькій, Чернігівській, Черкаській, Луганській областях та міста Києва. Всього дослідженням охоплено 997 внутрішньо переміщених осіб та 63 працівники центрів надання адміністративних послуг і практичних психологів ДСНС України.

Обґрунтовано методичний інструментарій емпіричного дослідження, до якого увійшли, як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження, в тому числі метод спостереження, метод структурованого інтерв'ю, метод експертного оцінювання, комплекс надійних і валідних психодіагностичних методик, методи математичної статистики.

Окреслено такі психологічні проблеми, які переживають ВПО: загальні, властиві всім членам сім'ї; чоловічі переживання; жіночі переживання; переживання дітей переселенців.

У **третьому розділі** «Емпіричне дослідження синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони воєнного конфлікту на сході України» репрезентовано аналіз емпіричних даних, отриманих від експертів ДСНС України та працівників соціальних служб, інтерпретацію дослідження передумов виникнення синдрому жертви в умовах вимушеного переселення на території України, а також результати вивчення задоволеністю життям, навченої

безпорадності та інших психологічних властивостей, що впливають на формування синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб.

За результатами дослідження встановлено складові синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб, серед яких підвищена агресивність, спрямованість агресії на владні структури, негативне відношення до всього, що відбувається у житті ВПО, наявність набутої безпорадності. Основними психологічними детермінантами, які провокують формування синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб визначено соціально обумовлені властивості особистості (спрямованість, моральні властивості, відносини); індивідуально набутий досвід (знання, навички, вміння, звички, рівень особистої культури); індивідуальні особливості окремих психічних процесів (форми буття); біологічно обумовлені властивості особистості (темперамент, інстинкт, органічні патологічні зміни).

Автором доведено, що із загальної кількості внутрішньо переміщених осіб, кількість тих, у яких спостерігається наявність синдрому жертви, становить біля 8%. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб починає проявлятися після 6 місяців за умов не вирішення основних потреб людини та проявляється на фоні підвищеного рівня тривожності.

Дисертацію можна вважати завершеною науковою працею.

7. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

У цілому, позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих результатів дослідження В.В. Кердивара, зазначимо окремі дискусійні положення та висловимо зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Зважаючи на те, що у підрозділі 1.2. «Семантичний аналіз поняття «внутрішньо переміщена особа» обґрунтовується генеза, сутність та правові засади поняття «внутрішньо переміщена особа», а ґрунтовний правовий аналіз соціально-психологічного захисту внутрішньо переміщених осіб також проводиться у підрозділі 1.3. «Психологічний аналіз нормативно-правових актів, які визначають соціально-психологічний захист внутрішньо переміщених осіб»,

на наш погляд, доцільно було об'єднати ці два підрозділи в один. Натомість включити у перший розділ окремий підрозділ з аналізу психологічних особливостей локального воєнного конфлікту на сході України, що спричинило масове переміщення населення, вплинуло на психіку переселенців та виступило своєрідним тригером формування у деяких з них синдрому жертви.

2. Аналізуючи симптомокомплекс синдрому жертви, автор обґрунтовує детермінацію цього синдрому попереднім негативним травмуючим досвідом людини, зокрема на стор. 64 дисертації зазначається: «Синдром жертви виникає під впливом травмуючих подій у тих людей, які мають внутрішні передумови...». Тому бажано було включити до діагностичного комплексу дослідження методики з вивчення гострих чи відстрочених стресових станів та психотравматичних розладів у ВПО, які також впливають на формування особистісних якостей навченої безпорадності, а відтак і синдрому жертви.

3. На наш погляд, потребує більш змістовного обґрунтування проведення дослідження з визначення задоволеності життям у внутрішньо переміщених осіб із зони воєнного конфлікту на Сході України для виявлення особливостей розвитку, прояву та профілактики синдрому жертви. Адже зрозуміло, що задоволеність життям, як категорія суб'єктивна та ситуативна з точки зору перебігу часу, у ВПО, особливо в перші роки після вимушеного переселення, надто низька, що цілком природньо. Проте не виключено, що людей, у яких наявні в структурі особистості властивості навченої безпорадності, як ознаки синдрому жертви, звичайне життя цілком може задовольняти.

4. Бажано було наприкінці розділу 3 більше окреслити шляхи і напрямки реалізації результатів дослідження в діяльності місцевих органів влади, соціальних працівників, психологів ДСНС, психологів-волонтерів та інших фахівців, які працюють із вимушеними переселенцями, а також заходи щодо психореабілітації, психокорекції та профілактики синдрому жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони військового конфлікту, що відбувається в Донбасі.

8. Ідентичність змісту анотації й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в анотації, відображають основні положення дисертації. Оформлення дисертації відповідає державному стандарту, що висувається до такого роду наукових робіт.

9. Висновок.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що дисертація «Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту», є завершеним, самостійним науковим дослідженням, що відповідає чинним вимогам до дисертації такого рівня (пп. 10-12 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р. №167 та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р.), а її автор Кердивар Валентин Віталійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю «Психологія».

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
Національного університету
«Одеська юридична академія»

В.О. Лефтеров

Підпис засвідчую,
Перший проректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
доктор юридичних наук, професор

М.Р. Аракелян